

Emlék, emlékezet, életút

Szerkesztette

Deáky Zita és Smid Bernadett

ELTE BTK Néprajzi Intézet

2014

A könyv megjelenését az Emberi Erőforrások Minisztériuma támogatta.

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

ISBN 978-963-284-514-2

© A szerzők, 2014

Kiadja az
ELTE BTK Néprajzi Intézete

Olvasószerkesztő:
Szeli Katalin

Felelős kiadó:
Mohay Tamás

Borítóterv és tördelés:
Parergon Kft., Budapest

Nyomdai munkálatok:
Komáromi Nyomda és Kiadó Kft.

Tartalomjegyzék

Előszó	9
Az idő és az élet	
Életrajz, titok, idegenség <i>Mohay Tamás</i>	13
A visszapillantóból. Az életút tagolódása és szakaszainak hierarchizálódása az idők értelmezésében <i>Turai Tünde</i>	21
Paraszti önéletírások, naplók – vajdasági példák <i>Klamár Zoltán</i>	32
A magántörténelem mint a közösség történelmi tudatának forrásbázisa <i>Őrsi Julianna</i>	45
Szegény Csergő atya. Egy 18. századi erdélyi falusi pap biográfiájának szilánkjai <i>Bárth Dániel</i>	58
Politika, gondolkodás, társadalom, egyéni életút	
Élettörténet és emlékezetpolitika. Erdély, Trianon, Magyarország <i>Vincze Kata Zsófia</i>	73
Az országépítés motívumai mérnökök autobiografikus narratívumaiban <i>Keszeg Vilmos</i>	92
Egy hóstáti család két generációjának emlékezete <i>Nagy Ákos</i>	104
Kamerával az elhallgatott tények nyomában. Dokumentumfilm interjúk (2013) a paraszti társadalom felszámolásáról a kommunista diktatúrában <i>Ö. Kovács József</i>	111

A trauma feldolgozása, a megtérés és az identitás – élettörténeti kutatások alapján <i>Bögre Zsuzsanna</i>	121
„Én, Mécs...” Önéletrajz – másodkézből <i>Kara Anna</i>	129
Polgári törekvések	
Perczelné Kozma Flóra és a modernitás. A szabadelvű vallásosság „apostolnője” <i>Sárai Szabó Katalin</i>	143
Márai a múltó polgárságról <i>Bartha Ákos</i>	157
„Az éjtszakák arra valók, hogy álmodjunk egy verőfényes szép napról.” Gyenis János ormánsági lelkipásztor élete és működése <i>Koloh Gábor</i>	166
Falusi élet – élettörténetek	
„Atyacskám, segéljen meg bár vasárnaponkend.” Egy magyarfalusi parasztasszony élettörténete <i>Iancu Laura</i>	179
„Azt az egyet bántam meg...” Egy Ung-vidéki asszony vallomása <i>Kótyuk Erzsébet</i>	196
A szegedi füvesasszony <i>Koltay Erika</i>	208
Egy sokoróaljai iparos önvallomása életútjáról <i>Lancendorfer Zsuzsanna</i>	215
„Közben eszembe jut egy olyan epizód is...” Egy falusi tanító emlékezetstruktúrája írásban és szóban <i>Mezei Orsolya</i>	225
Hallgatóink írásai	
Kimondatlan élettörténetek, élettörténeti írások Budapest második világháborús ostromáról <i>Tóth Gábor</i>	237

Győri Elek önéletírása mint lehetséges néprajzi forrás <i>Leichter Lilla</i>	249
„Innen kezdve határoztam el, hogy én is olajos leszek.” Az első olajipari mérnökgeneráció Magyarországon <i>Kiss Nóra</i>	262
A csoda egyéni életút-szervező szerepe. Két asszony egyéni életútjának vizsgálata a vallásosság tükrében <i>Incze Aliz</i>	271
Egy történész portréja: I. Tóth Zoltán élete <i>Trádlér Henrietta</i>	279
Emberélet fordulói, sorsfordulók az életutakban. Kapcsolatom az élettörténetekkel <i>Kucsera Sándor</i>	289
Életutak az Interneten	
A Facebook-idővonal mint élettörténet? <i>Szász István Szilárd</i>	299
Utószó: Életek esszenciája – a 20. század személyes élettörténetekben <i>Baranyai Szilvia</i>	309
A kötet szerzői	313

A visszapillantóból. Az életút tagolódása és szakaszainak hierarchizálódása az idők értelmezésében

Turai Tünde

„Tetszik, nem tetszik, földi életünk e két határ közé van szorítva: a születés és a halál. És hogyha évek, évtizedek kellenek ahhoz, amíg egy gyermek felnő, hogy elérje az érettkorúságot, azt hiszem, hogy éveket kell szánni arra is, hogy megbékélt szívvel nézzünk a jövő felé. Megbékélt szívvel nézzünk a földi létből való kiköltözésre. És ehhez feltétlen szükséges a hit, az a tudat, hogy mi vár reánk ott túl: az örökkévalóság. [...] Nagyon fontos, hogy tudjuk azt, hogy kik is vagyunk mik, az identitásunk. Fontos dolog figyelembe venni azt, hogy mi nem azok vagyunk csupán, amit vagy akit látunk. Én nem az vagyok csupán, akit láttok, én más vagyok, én az vagyok, aki a szívembe vagyok, ahogy érzek, ahogy gondolkozok. Egy napon majd ez a test megbetegszik, megromlik, és elpusztul. Elpusztulunk mi is? Semmiképp!”¹

★

Az időskor az életpályának az a szakasza, amely európai kultúránkban szükségszerűen a visszatekintés, s mint ilyen, az életértelmezés, a személyes életút újragondolásának és az élettörténet újrastrukturálásának ideje.² Az individuum és az individuális életpálya észlelése történeti következménye annak a reneszánsz óta általánosan elfogadott koncepciónak, hogy az emberi élet egyedi és megismételhetetlen, ezért tudatosított feladattá vált az élet „beteljesítése”.³ Alapvető kérdéseket vet fel ez az elképzelés az életút végéhez érkezve: Mi volt az értelme az egyén életének? Beteljesítette-e a rábízott feladatokat? Teljes értékűnek tekinthető-e életpályája? Eleget tett-e az életelvárásoknak? Újrafogalmazva: Mi teszi sikeressé vagy kudarcossá az életpályát? Melyek azok az életfeladatok és élettartalmak, amelyek értelmessé teszik az életidőt? Milyen morális elvárások rendezik az értéktulajdonítás folyamatát? Azaz: hogyan szerveződnek az életesemények elmondható, felvállalható és összefüggő élettörténetté? Hogyan reprezentálódik az életpálya az idők élettörténetében?

¹ Részlet a baptista gyülekezetben tartott Idők napján elhangzott prédikációból. Tölgyes, 2004.

² Tengelyi László elmélete alapján egyfajta sorseseeménynek is felfoghatjuk, ám itt az eseményszerűség helyett inkább elhúzódó folyamattal találkozunk. Tengelyi 1998.

³ Weintraub 1975: 838–839.

Bevezetés

Az élettörténetek iránt két tudományágban merült fel érdeklődés az 1920-as években, és hozott jelentős eredményeket – különböző hullámokban ugyan, de folyamatosan végzett kutatások gyümölcseként. A megértő szociológia a chicagói iskolához, főként W. I. Thomas és F. W. Znaniecki nevéhez kötődik, a pszichoanalízis módszerére pedig Freud és Breuer talált rá az individuálisan artikulált jellemzők feltárása érdekében.⁴ Az életfókuszú és a történet-fókuszú megközelítések két véglet között helyezkednek el: egyik pólust az az álláspont képezi, mely szerint a narratíva csak egy tükre a realitásnak, a másik pólus állítása pedig az, hogy a narratíva maga a realitás.⁵ A társadalomtudományok élettörténeti kutatásainak központi kérdése a szubjektivitás dimenziójának megragadása (egyén és társadalom viszonyának megértése; társadalmi struktúra leképeződése, lenyomatának megragadhatósága az önelbeszélésekben; a kulturális-társadalmi dimenzió és az individuum közötti interakció és egymásra hatás mechanizmusának megértése) és ennek hasznosíthatósága, érvényességi köre a társadalom és a kultúra megértésében.⁶ A narratívának mint kutatási eszköznek és/vagy kutatási tárgynak ismeretelméleti megértéséhez nagymértékben hozzájárultak az identitáskutatások, mivel lehetővé tették az identitásképzés, az identitáspolitikák, az identitásváltozás és az identitás szociális konstrukciójának feltárását.⁷ A jelen tanulmány szempontjából szükséges megemlíteni még azokat a szakmunkákat is, melyek arra hívják fel a figyelmet, hogy a biográfia koherenciára kényszeríti az elbeszélőt. McAdams megfogalmazása szerint az emberek értelmes ént teremtenek a koherens élettörténet egyéni és társadalmi konstrukciója által.⁸ A megélt események tehát nem esnek szét, hanem integráns részeivé rendeződnek a jelentéssel teli egésznek, legitimitást, megértést és elfogadást teremtve ilyen módon a narrátornak.⁹

A néprajztudománynak is szembe kellett néznie az egyén és az egyéni elbeszélés problémakörével módszertani hagyományai és megismerési mechanizmusai újragondolása végett. A szubjektum felfedezését követően ugyanis elégtelennek bizonyult a megkérdezettek csupán informátoroknak, adatközlőknek, a kultúra szócsöveinek és a kulturális elemek reprodukálóinak tartani.¹⁰ A szociológiával párhuzamosan, ahol az 1980-as évek óta a Schütze által kidolgozott élettörténeti módszer széles körben elterjedt a narratívaelemzésben, illetve a történeti kutatások szomszédságában, ahol a közelmúlt megismeréséhez használt *oral history* módszer folyamatosan tudományos viták témája, a néprajzi kutatásokban is egyre hangsúlyosabban jelenik meg az individuum és az individualitás problémaköre.¹¹

Az időségek élettörténetének bemutatása által oly módon igyekszem hozzájárulni ehhez a kutatási irányzathoz, hogy megvizsgálom, hogyan szerveződik a megélt életút egységes, koherens élettörténetté a pályázás időszakában, illetve milyen életút-elkép-

⁴ Bertaux–Kohli 1984., Becskeházi 1991.

⁵ Peacock–Holland 1993: 371.

⁶ Bertaux–Kohli 1984., Cohler 1988., Bruner 1991a, b., 1998., Gregory 1995., Loseke 2007.

⁷ Lásd Somers részletes elemzését: Somers 1994. Illetve: Gregory 1995., Ochs–Capps 1996., Schiffrin 1996.

⁸ McAdams 2006.

⁹ Cohler 1988., Bruner 1991a., Battersby 2006.

¹⁰ A hazai szakirodalom részletes áttekintéséhez lásd: Mohay 2000.

¹¹ Gyáni 2000., Kovács–Vajda 2002., Kövér 2002., Bögre (szerk.) 2007.

zelések befolyásolják a személyes élet történetének értelmezését. Abból a Niedermüller által megfogalmazott koncepcióból indulok ki, hogy az életpálya egy kultúrspecifikus forgatókönyv, az élettörténet pedig ennek sajátos rekonstrukciója, szimbolikus megjelenítése, interpretációs mechanizmusok és stratégiák eredménye, strukturált énkép.¹² Szilágysági terepmunkára építve arra kérdezek rá: Milyen életpálya-konstrukció sejlik fel a szilágysági életút-koncepciókban? Milyen kulturális modellekbe szerveződnek az életpálya eseményei? Úgy vélem, ez megragadhatóvá válik az életút-tagolási és az élet-események csoportképzési mechanizmusai, valamint az ezekhez társított jelentések és a jelentések által konstituált életszakaszok közötti hierarchia feltárása során.

Módszertan

A tanulmány alapját képező szövegkorpusz interjúkból áll, azaz előszóban elmondott élettörténetekből. Az emlékezési alkalom, az életút eseményeinek felidézése nem belső indítatásból született, mint az a naplók és önéletírások során történik, hanem egy idegen kérésére. A narratívaképzés tehát egy mesterségesen generált, külső igény miatt kezdeményezett, gyűjtési helyzetben történt. Mégis „kidolgozott” élettörténetek kerülnek felszínre. Érezhető, hogy nem akkor került sor először az életpálya átgondolására, hanem többszöri elmondás előzte meg, és a jelentésképzés sem *ad hoc* jellegű, hanem letisztult koncepciót tükröz. Ha egyes sztorik az aktuális beszédhelyzetre való reagálás termékei is, a narratíva fonala, az élettörténet koherens egysége mélyebb gyökereket sejtet.

Az elemzés első felében két életutat mutatok be részletesen, majd ezt követően a tágabb perspektíva érdekében az életpálya-koncepciók értelmezése során a 2000 és 2007 között Tölgyesen végzett terepmunkám eredményeit használom.¹³

Sára története

Jómódú parasztcsaládba született legkisebb gyerekként 1931-ben. Tizenhárman voltak testvérek, nyolcan érték meg a felnőttkort. Sára nevelésében nagy jelentősége volt a nagyszülőknek, élettörténetét alátámasztó morális üzenetek közül többnek is a nagymamája a forrása. Szeretett volna tanulni, de a szülei ehhez nem járultak hozzá, a gazdaságban szükség volt a munkájára. Első lány volt (elmondása szerint) a falujában, férjhez mégis Tölgyesre jött, 1951-ben költözött ide. Rangjának megfelelően jómódú parasztfiúhoz ment hozzá. A kollektivizálás után férje postásként dolgozott, ő pedig raktáros volt a kollektív gazdaságban. Mellékes szálként felmerül egyszer, hogy három és fél évet börtönben töltött, de mivel ez nem illeszkedik narratívája fonalába, a szelekció áldozata lesz, és inkább csak a falubeliek kibeszéléséből derülnek ki ezzel kapcsolatos részletek, kételyek. Hivatalos munkahelyén kívül, bár korlátozott keretek között, de folytatta a paraszti életvitelt: intenzíven kihasználta a háztáji kert nyújtotta lehetőséget, állatokat tartott, piacra termelt. Két fiúgyermekük született. 26 évi házasság után özvegy maradt. Újraházasodott, második házassága 20 évig tartott, 2002-ben lett ismét

¹² Niedermüller 1988: 379., 386.

¹³ A tanulmányban használt valamennyi tulajdonnév fiktív.

özvegy. Első férjétől verbális és fizikai agressziót kellett elszenvednie, második férje mellett viszont megtapasztalhatta a szeretetet és törődést. Hat unokája van. Nyugdíjazása óta aktívan vesz részt a közéletben: tagja az egyházi kórusnak, közösségi eseményeket szervez, rendezvényeken aktívan szerepel, verseket ír és szaval.

Sára narratívájának három pillére van: a munka, a család és a vallás. Ezek köré szerveződik életpályájának elbeszélése körkörös felépítésben.

A munka gyermekkorától fontos szerepet játszott életében: „*nagy vót a vagyon, kellett dógózni. És én dógóztam, tehenet fejtem, ott nőttem fel a tehen mellett [...]*” Bár ez volt az akadály a továbbtanulásának, mégis pozitív érzéseket társít hozzá, sőt életmottóját is a munkára építi:

*„Apám imádkozni úgy tanított engem
Lányom térdre hullva áldjad, dicsérjed az Istent.
Szeressél dolgozni, szeressed a munkát,
Mert csak úgy kaphatol Istentől bő áldást.”*

A paraszti munkamorál, amit örökségként kapott, érzelmi életében is iránytűként vezette. Befolyásolta párválasztását: „*Vót Kolozsvárrúl egy mérnök, aki nagyon-nagyon szeretett volna engemet. És mi választott e? Az, hogy én menjek a piacra petrezselyemlevélér vagy vásárolni?! Nem! Nekem jószág ke, nekem kert ke, nekem minden ke. Nagy gazda asszony akartam lenni.*” Majd ez segítette nehéz házasságában: erkölcsi elégtételt és öngazolást jelentett számára a részeges férj mellett, hogy ő mindig sokat dolgozott, és előteremtette a család számára azt, amit a férje elmulasztott: „*És őszintén szólva: egy életen át meg vótam szokva, hogy a konyhából nekem nem hiányzott semmi. Sokat dógóztam, biztos, de énnekem, amit én akartam, én mindig meg tudtam venni, és enni is. [...]* Nagyon sokat dógóztam, televízió, szórakozás semmi, csak a munka. És akkor én kivittem azt, hogy nekem mindenem van a világon.”

Nyugdíjas életében is nagy a jelentősége a munkának. Ezzel egészíti ki a nyugdíját. Sőt ez teszi lehetővé, hogy segítse a családját. E sztorik közül egyik legszemléletesebb, hogy Magyarországra került unokáját tanulmányai folytatása érdekében Sára azzal támogatta, hogy eladott egy tehenet, aminek az ára kitette a tartózkodási engedély igényléséhez felmutatni szükséges összeget. Ebben a történetben a tehen, ami Sára élettörténetének egyik alapmotívuma, átkonvertálódik a tanulás megvalósításának eszközévé – két generációval később ugyan, de realizálódik Sára álma. Végül pedig a munka jelenti az életörömet: „*Fekelek, csinálom, teszem-veszem, és boldog vagyok, hogy még az én kis munkám után még mindenem van. És tudom segíteni a családot is. Pedig dógózok. Úgy mondják azt sokan, hogy »hülye vagy, marha vagy, mér csinálod?«, de én ebbe látom örömet, és csinálom, én mindennek tudok örülni. Ha kimosom a tehen farkát, még annak is örülök. Igazán.*” „*Például én az életkedvetem a munkába tanálok.*”

Narratívájának második alappillére a család: a származási család, az utódcsalád és a házasságtörténetek. Családban elfoglalt aktuális helyzete és a családi dinamikák bemutatása kapcsán fény derül az értelmezés társadalmi kereteire is. Szembe kerül egymással ugyanis egy vélelmezett (korábbi) modell, ami az idősök tiszteletéről szól, és a sérelmezett (aktuális) modell, ami az idősök elhanyagolásáról számol be. Ebben a jelentésképzési folyamatban kirajzolódik az elbeszélés retrospektív jellege is: Sára sérelmeit és vágyait belevetíti az elképzelt/felelevenített régi modellbe.

Az életút tagolódása és szakaszainak hierarchizálódása az idősök értelmezésében

„Mámma mán a fiatalok nem látják jónak, amit a szülő mond. Nagyon ritka fiatal. Nem azt mondom, hogy nem tanultak, me nagyon sok mindenre előbbre vannak, mind a régi öregek, de a régi szülőknék a szavok az szent vót. Azt tetszik érteni? Az szent vót! Mind ahogy... Asszem most vasárnap prédikálta az esperes úr, hogy mikor a gyermek a szülő mellett van, mikor kicsi a gyermek, úgy érzi, hogy meg van védve mindentől, annyira bízik a szüleibe. És ahogy nő a gyermek, úgy pártol el a szülőtől. De a régi gyerekek, amit az apa mondott, az szent vót, az igaz vót, az jó vót, azt meg nem másította senki. De mámma mán hiába mond.”

A vallás a harmadik pillér, ami nemcsak élettörténete számára fontos, de majdnem egész költészetét erre a témára fűzi fel. Ez egyfajta morális metadimenzióként jelenik meg, amihez hozzáméri minden cselekedetét, életeseeményét, illetve ami megnyugtató választ képes adni az idősor nehéz kérdéseire. Ennek illusztrálására álljon itt Sára egyik verse (78 évesen írta), amiben öregkori életérzéseit mutatja be, illetve érzékelteti az egyes életszakaszokhoz társított jelentésköröket.

Megöregedtem

*Sajnos az idő elrepült felettem,
Nem is tudom kimondani, hogy sokszor mit érzek,
Ha elgondolkodom sok minden nagyon fáj,
De mégis megyek tovább az életnek göröngyös útján.*

*Hiányzik sok minden amire én vágyom,
Így van ezzel minden öreg, azt jól tudom.
Sok mindent szeretnék, de sajnós nem lehet,
Mert egy fiatal sem érti meg az öreget.*

*Az idős nagyon igényes, de vajon mire,
A szeretetre és a csendes békességre.
Az evésből már problémát nem csinál,
De annál jobban érzi a szeretet hiányát.*

*A meleg hang, a kedves szó, egy édes szép mosoly,
Ez kéne minden öregnek, de sajnos ez nemigen van sehol.
Egy puha, meleg kéz, ami megsimogatná gondterhelt homlokát,
Ez talán megkönnyítené szíve fájdalmát.*

*Aztán visszagondol a múltra, mert az élet delén,
Keserűség, bánat volt sok annakidején.
De azért nem szűnt meg családját, gyermekét szeretni,
Most pedig nem akar, nem szeretne érdektelen lenni.*

*Sajnos nincs idő a fiatalnak elbeszélgetni,
Nincs idő, mert nagyon kell sietni.*

*Jelszó az, hogy rohanás az élet, így telik el minden nap.
Az öreg pedig marad, marad a magánynak.*

*Aztán megtelik az öreg fájó szeme könnyel,
Istenem, Jó Atyám, kérlek, Te ne hagyj el...
Meváltó Krisztusunk erősítsed hitünk,
Mert másképpen nem lehet boldog az életünk.*

*Csak Te tudod igazán az öreget karjaidba venni,
Az összetört szívet meg tudod vigasztalni.
Erős hit által elnyerni a lélek nyugalmát,
Hallgasd meg jó Atyám, aki hozzád kiált.
Ámen.*

Károly története

Szegény, iparos családba született 1928-ban, apja cipész volt. Ők is sokan voltak testvérek, 10-en, valamennyien elérték a felnőttkort, 9-en a faluban maradtak, és szoros kapcsolatokat ápolnak az utódcsaládok. Büszkén említette, hogy mindannyian *vitték valamire*: tanítók, tanárok, iparosok lettek. Ő maga főkönyvelő volt a néptanácsnál, majd a személyzeti osztály vezetője lett a kollektíva gépállomásán, végül pedig ismét könyvelőként dolgozott. Házasságkötésével felfele mozdult a társadalmi ranglétrán: nagygazda lányt vett el. A földek elvesztése után feleségét integrálta saját közegébe, irodai munkát szerzett neki. Gyerekük nem született. A testvérek gyerekeibe fektettek sok időt és energiát, ezzel próbálva gondoskodni arról, hogy öregkorukra ne maradjanak magukra. Aktív évtizedeit a gyarapodás és a viszonylagos jómód jellemezte: házat építettek, motorjuk volt, sokat utaztak, nyaralni jártak. Az idősödés a fokozatos visszahúzódást hozta számára. Új tevékenységekbe nem kezdett, a háztáji lehetőségeit nem használja ki, nem gazdálkodik. Csak ritkán kamatoztatja irodai munkája során felhalmozott tapasztalatait és román nyelvtudását, amikor kérvényeket ír a hivatalos ügyekkel bajlódó szomszédok kérésére.

Míg Sára élettörténetében a folyamatosságot tapasztalhattuk, Károly töredezett, tagolt életutat mutatott be. Sára tematikus rendezése nem darabolja fel az életpályát, alaptémái folyamatos vezérfonalai élettörténetének, elkülönítenek ugyan életszakaszokat, de ezek gördülékenyen kapcsolódnak egymásba. Károly visszatekintésében az életútja egymással szembeeső, ellentétes tartalmakkal rendelkező életszakaszokból épül fel. A két elbeszélés között hasonlóság abban figyelhető meg, hogy azonos tendenciák mentén értelmezik az életpályát: mindketten arról számolnak be, hogy a munka terén hanyatlást és gyengülést élnek meg, a magánéletben beszűkülést és elmagányosodást, de a hit kiutat jelent.

Károly elbeszélését az alábbi ellentétpárok köré szervezi:

1. aktivitás – inaktivitás, kiteljesedés – stagnálás/beszűkülés

„Mán miók az ember ezt a kort elérni, már nincsenek tervei. Régen voltak az embernek tervei, hogy ezt építék, ezt csinálók, azt csinálók. [...] Ez a legrosszabb, hogy nincsenek

Az életút tagolódása és szakaszainak hierarchizálódása az idők értelmezésében

tervek. Pedig kéne legyenek tervek, mert ha az embernek nincsenek, akkor valahogy elvesztette az egyensúlyt.”

„Nem lehet összetenni a fiatalkort az öregkorral. Ahogy mondtam az előbb is: terveink voltak, elterveztünk, hogy megyünk vasárnap a Félix fürdőre, barátokkal, mentünk Fekete-erdőre, Fekete-tóra. Nekik is vót motorjok, nekem is vót.”

2. egészség – betegség

„Az öregség egy folyamat, amit megállítani nem lehet, csak lehet lassítani. Olyan értelemben, hogy gyógyszerrel. De ez egy elég csúnya betegség, mert ebből nem lehet gyógyulni soha.”

3. élet – halál

„Persze, hogy készülni kell [a halálra], mindenki készül, határozottan. Az embernek már az öntudata is az, hogy nincs annyi, amennyi volt. Ha születünk, meg kell haljunk – ennyi az egész, itt nem menekül meg senki.”

4. emberi (teljes értékű) lét – nem emberi (nem teljes értékű) lét

„Egy olyan 60-65 évig [jó élni]. Még akkor az ember úgy érzi, hogy még ember, de azután már érdekes az egész.”

Életpálya: egyedi történetek és modellek?

Sára és Károly története, illetve a többi tölgyesi interjú ismerete alapján feltehető a kérdés: Kirajzolódik-e valamiféle mintázat a biográfiákban? Beszélhetünk-e modellekről az életpályák kapcsán? Létezik-e valamilyen életpálya-koncepció, amihez mérik az egyes életutakat?

Az egyéni élet személyes értelmezése és elbeszélése ugyan nagyon szubjektív, mégis egy kulturális és társadalmi térben, értelmezőközösségekben születik, aminek a nyomai kitapinthatók.¹⁴ Megfigyelhetők sztereotip nyelvi és gondolati fordulatok az életpálya textualizálása során. Kirajzolódnak egymástól világosan elkülönülő életszakaszok. A jelentéstulajdonítás követi ezt a tagolást: minőségek és értékek alkotnak csoportokat, melyeket adott szakaszokhoz társítanak. Ugyanez figyelhető meg az életfeladatok elosztása tekintetében is: mikor kell tanulni, házasodni, gyereket vállalni, közéleti szerepet és tisztséget betölteni stb. A modellképzés mechanizmusának meglétét és ennek konszenzuális elfogadottságát az is megerősíti, hogy a *normálistól* való eltérést megszólással, rosszalló minősítéssel büntetik. Van tehát *deviáns* életút is, ami csak akkor lehet normaszegő, ha van modell és ez mélyen gyökerezik.

Jól példázza ezt egy idős férfi életének közösségi értékelése, aki nem alapított családot, semmilyen karriert nem épített, vagyont sem halmozott fel, egy összedőléstől fenyegetett kis házban él magányosan. *„Meghalni nem halhat meg, amíg nem jön el az idő. Az életinek értelme abszolút nem vót, soha az életbe, soha az életbe! Íl mátú hónapig, és kész, míg ejön a halál, és emegyen, és alász plajbász. Ez így van. (...) Mi az öröme? Az, hogy iszik egy kis pájinkát, és ebeszülget, és agyonüti a napot, és telt a nap.”* – mondják róla.

A tölgyesi életpálya-konstrukció négy életszakaszt különít el: a gyerekkor jelenti a fejlődést; a fiatalság a jókedvet, az erőnlétet, a szépséget; a felnőttkor a kiteljesedést,

¹⁴ Niedermüller 1988., Bruner 1991a., Peacock–Holland 1993., Gregory 1995., McAdams 2006.

az aktivitást; az időskor pedig a leépülést, a hanyatlást, a készségek és képességek elvesztését. Az életszakaszok nem egymással egyenértékű időszakok, a közöttük levő viszonyt a tulajdonított értékek rendezik el.

A legélesebb ellentét a fiatalkor és az öregkor között feszül. Sára versében is azt láthattuk, hogy mindössze két életszakasz tematizálódott, mégpedig törésvonal és konfliktus mentén. Ezt a két életszakaszt a közösségben megfigyelt jelentésképzés ellentétesen pozicionálja: erőnlét ↔ hanyatlás, szépség ↔ csúnyaság, egészség ↔ betegség. Ha még nyoma sincs a leépülésnek, betegségnek, automatikusan hozzárendelik, mert az öregség kezdete a tölgyesi elképzelés szerint vitathatatlanul a betegségláncolat és gyengülés kezdete is egyben. A test előregedését jelző, az elmúlás vizuális hírnökei az ősz haj, a ráncok, melyek szintén kizárólagosan az öregkor princípiumához tartoznak, kategóriaképző értékük van, bár általánosságban korábban jelentkeznek.

A felnőttkor és az öregkor között szintén ellentétes viszony tételeződik, mégpedig az alábbi értéktulajdonítás alapján: aktivitás ↔ inaktivitás, megvalósítás ↔ lemondás, kiteljesedés ↔ beszűkülés, képességek ↔ képességvesztés. Jót tükröződik ez abban a tendenciában is, hogy a felelősséggel és döntéssel járó közösségi pozíciókból igyekeznek kiszorítani az időseket. A fiatalítási tendencia még az egyházban is elfogadottá vált. Eltűnt az idős = bölcs értékkapcsolás, és megnyugtatóbbnak tartják, ha a vezetéshez szükséges/vélelmezett megfelelő képességeket birtokolni képes középgeneráció lát el köztisztelőben álló feladatokat. Ennek a koncepciónak a hozadéka lett az, hogy a neoprotestáns közösséget vezető Vének tanácsát is átalakították, az időseket kiszavazták, és mára már Irányító tanácsnak nevezik. A névváltoztatás jelzi egyben a *vén* szó jelentésmódosulását is: korábban tiszteletet indukált, mára már inkább stigmatizáló.

A felnőttkor mint az érettség életszakasza ellentétben áll a gyerekkorral és a fiatalokkal is. E két utóbbi felkészülési időszaként értelmeződik, mégpedig a felnőtt korra való felkészülését, ami a készségek teljes birtoklását és a beteljesedést jelenti, amit az alábbiakban még szemléletesebben bemutatok.

Végül pedig egy hasonlóságot említek: a gyerekkort és az öregkort egymással rokonságot mutató időszaként kommunikálják, sőt egyenesen második gyerekkornak nevezik az időskort. Az a tulajdonított jelentés, ami alapján ilyen közel kerül egymáshoz az életpályának ez a két végső szakasza: a függőség.

Életpálya-metaforák

A közösség életút-koncepcióinak legszemléletesebb feltárása azokon a metaforákon keresztül lehetséges, melyekkel az életről alkotott általános elképzeléseiket szokták elmondani. Ezek megerősítik a már említetteket, illetve betekintést nyújtanak abba, hogyan szerveződik koherenssé, egységes egészzé az életút, és megérthetővé teszik, hogy az egymással összefüggővé rendezett életszakaszok miért a már ismertetett viszonyokat képezik le.

A Tölgyesen domináló életút-koncepció egy görbe életrajzot jelez, ami egy ideig emelkedik, aztán egyszer csak hanyatlásnak indul, és onnan már nincs többé lehetőség az újraemelkedésre. A legegyszerűbb az ív pályájának a vizionálása, a leggyakoribb a nap útjának a használata az életszakaszok egymás után következésének és egymáshoz

való elhelyezkedésüknek az elképzelésében, illetve a virág nyílását vélik még hasonlatosnak az emberi életéhez:

1. ívmetafora:

„Amikor beleszülettünk ebbe a világba, akkor elkezdünk készülődni, mások készítettek, és eltelt 20 év, amíg egy gyermek születésétől kezdve felnő, és alkalmas arra, hogy dolgozzon, hogy a társadalom, a közösség javára tegyen valamit, amíg elérte az érett kort. Aztán eltelik egy néhány évtized, és beáll a hanyatlás. Mondhatjuk azt, hogy földi életünk olyan, mint egy ív, egy darabig van emelkedés, növekvés, és azután akarjuk, nem akarjuk, beáll a hanyatlás.”

2. a nap pályájának képzete:

„Mikó az ember a delikorát éli, az mikó van? Pont mint egy nap, mikó femegy. Például regge, amikó felmegy a nap, az a kisgyerekkor. Mikor eljön a dél, akkó mán felnőtt férfivé válik, és körülbelül 40-50 éves koráig van ott. De amikor már 50-en túljut, akkor mán azt mondják: mán túlhaladt a delikorán az ember. És akkor mikor már 60-70, akkor már élete alkonya. Pontosan, mint amikor a nap lealkonyodik, úgy van az élet is.”

3. virágmetafora:

„Nagybácsi: [...] úgy, mint a rózsza. Egyszer bimbók vótunk, aztán kinyíltunk, mint a rózsza, és szépen összehúzódik és elhervad. Hogy mikor, azt nem tudjuk, mer az Úrnak a dóga.

Unokaöcs: Mér nem vagyunk, mint a tulipán? Az este Bori hozott tulipánt, az összehúzza magát, megint kinyílik... [...] De mik ha egyszer összehúztuk magunkat, többet nem húzzuk ki magunkat. (Nevetnek.)

Nagybácsi: Mint a görcs. (Nevet.)”

4. beérés, aratás metaforája:

„Ezt már úgy szokták mondani régiesen, hogy már megért gabona vót. Meg így a prédikációban is, mikó idős nőt vagy férfit temet a tiszteletes úr, akkor úgy mondja, hogy: mint megért gabona, úgy szállott a sírba.”

Az időskor hanyatlásképzetével ellentétben a bölcsesség koncepciója áll, ami az életív folyamatos emelkedését jelenti. Nem a leépülés és gyengülés tagadása ez, hanem annak állítása, hogy szellemi és spirituális értelemben folyamatos gyarapodás, felhalmozódás történik az időseknel, ami többletet ad nekik. Ez egyúttal annak elismerését is jelenti, hogy a tudás fokozatosan épül, egymásra rakódnak az újabb ismeretek, szemben az állandóan elértéktelenedő tudásképzettel, ami az ismeretek cseréjét, a korábbiak kidobálásának szükségszerűségét vallja. Ez az életív-koncepció más hierarchikus viszonyba rendezné az életszakaszokat, a pozitív értékek folyamatos halmozódásának gondolata az idő telését fokozatos feltöltődésként és kiteljesedésként definiálná, és az öregkor lenne a legértékesebb periódusa az életpályának. Ennek viszont csak a morzsáit lelmi Tölgyesen, kivételes, ritkaságszámba menő említésként bukkantam rá az aratás, a begyűjtés képzetére, azok is leginkább csak bibliai ihletettséggű beszélgetésekben fordultak elő.

Konklúziók

Láthatjuk tehát, hogy az élettörténetek alapján életpálya-koncepció(k) rajzolódik(/nak) ki, mely(ek) alapján a tölgyesiek észlelik és értelmezik életeseményeiket, illetve koherens egészből foglalják, biográfiává formálják azokat. Értékcsoportokat képeznek, melyeket élepszakaszokhoz társítanak, és ezek alapján a tulajdonított minőségek alapján hierarchiát konstituálnak. Ebből kifolyólag az életpálya nem egyenlő értékű szakaszokból tevődik össze, hanem egy olyan folyamatos és egységes konstrukció, ami eltérő minőségű elemeket fűz egybe. Végül pedig azt szükséges még hangsúlyozni, hogy az élepszakaszok azon túlmenően, hogy egymást követik, egymáshoz kapcsolódnak, dialógusban is vannak egymással: reflektálnak egymásra a jelentésképzésben, formálják egymás jelentéskörét.

Tünde Turai

From the rearview mirror: The articulation of the life stages and their inner hierarchy in the interpretation of the elderly

The article is based on life history interviews conducted with members of the elderly generation in Tölgyes, a village of Transylvania (Sălaj county). The aim of the author is to reveal the patterns applied by the interviewees in order to structure the events of their lives and their experiences in a coherent narrative as a life story. That is, is there any kind of life story concept in the local culture as a guideline for constructing personal narratives? The paper presents two life stories, a woman's and a man's one, then introduces the metaphors used by the local community in order to describe the flow of the life – such as, arch, ecliptic, flower, and more rarely the harvest. These bring up in a very suggestive way how the personal life experiences are structured into coherent biographies modeling culturally encouraged life history concepts. Moreover the life stages are associated with values, and so a hierarchy is constituted as well. The life course seems to be consisted by unequal stages attributed to different qualities. Finally, we can witness that the life stages are not only following each other, but are in dialogue: they shape each other's range of values.

Irodalom

- BATTERSBY, James L., 2006. Narrativity, Self and Self-Representation. *Narrative* 14. 1. 27–44.
- BECSKEHÁZI Attila, 1991. Valóságfelépítés az élettörténetekben. *Valóság* 34. 7. 65–73.
- BERTAUX, Daniel–KOHLI, Martin, 1984. The Life Story Approach: A Continental View. *Annual Review of Sociology*. 10. 215–237.
- BÖGRE Zsuzsanna (szerk.), 2007. *Élettörténet a társadalomtudományokban. Szöveggyűjtemény.* (Pázmány Társadalomtudomány 6.) Budapest–Piliscsaba: Loisir.
- BRUNER, Jerome, 1991a. The Narrative Construction of Reality. *Critical Inquiry* 18. 1. 1–21.
- BRUNER, Jerome, 1991b. Self-Making and World-Making. *Journal of Aesthetic Education* 25. 1. 67–78.

- BRUNER, Jerome, 1998. What Is a Narrative Fact? *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 560. 17–27.
- COHLER, Bertram J., 1988. The Human Studies and the Life History: The Social Service Review Lecture. *Social Service Review* 62. 4. 552–575.
- GREGORY, Marshall, 1995. The Sound of Story: Narrative, Memory and Selfhood. *Narrative* 3. 1. 33–56.
- GYÁNI Gábor, 2000. *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- KOVÁCS Éva–VAJDA Júlia, 2002. Elbeszélés, identitás és értelmezés. In UŐK: *Mutatkozás. Zsidó Identitástörténetek*. Budapest: Múlt és Jövő. 17–32.
- KÖVÉR György, 2002. A biográfia nehézségei. *Aetas* 2–3. 245–262.
- LOSEKE, Donileen R., 2007. The Study of Identity as Cultural, Institutional, Organizational and Personal Narratives: Theoretical and Empirical Integrations. *The Sociological Quarterly* 48. 661–688.
- MCADAMS, Dan P., 2006. The Problem of Narrative Coherence. *Journal of Constructivist Psychology* 19. 109–125.
- MOHAY Tamás, 2000. Egyének és életutak. In PALÁDI-KOVÁCS Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*. 760–790. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- NIEDERMÜLLER PÉTER, 1988. Élettörténet és életrajzi elbeszélés. *Ethnographia* 90. 3–4. 376–389.
- OCHS, Elinor–CAPPS, Lisa, 1996. Narrating the Self. *Annual Review of Anthropology* 25. 19–43.
- PEACOCK, James L.–HOLLAND, Dorothy C., 1993. The Narrated Self: Life Stories in Process. *Ethos* 21. 4. 367–383.
- SCHIFFRIN, Deborah, 1996. Narrative as Self-Portrait: Sociolinguistic Constructions of Identity. *Language in Society* 25. 2. 167–203.
- SOMERS, Margaret R., 1994. The Narrative Constitution of Identity: A Relational and Network Approach. *Theory and Society* 23. 5. 605–649.
- TENGELYI László, 1998. *Élettörténet és sorsesemény*. Budapest: Atlantisz.
- WEINTRAUB, Karl J., 1975. Autobiography and Historical Consciousness. *Critical Inquiry* 1. 4. 821–848.